

تأثیر فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی

مهدی کریمی^۱

چکیده

فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی مفهوم نوینی است که در چند دهه اخیر پا به عرصه ظهور نهاده و از اهمیت بسزایی برخوردار است. به طور کلی انجام هرکدام از مراحل دادرسی (تعقیب، تحقیق، صدور رأی، اجرا و ...) توسط ابزارهای الکترونیکی، نمودی از فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی است. با تدوین قوانین و ایجاد زیر ساخت‌های فنی، سامانه‌های ارتباطی و نرم‌افزارهای رایانه‌ای توسط قوه قضائیه پیاده‌سازی شده است. از مهمترین این سامانه‌ها، سامانه مدیریت پرونده قضایی، ابلاغ الکترونیک، دفاتر خدمات قضایی، خودکاربری وکلا و کارشناسان می‌باشد. اقدامات صورت گرفته، زیرساخت‌های پیاده‌سازی شده و تدابیر اتخاذی مقنن، جای بحث را باز گشوده و باید عملکرد و موفقیت دستگاه قضا در فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی مورد بررسی قرار گیرد. این پژوهش با طرح این سؤال که تأثیر فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی چگونه است و قانون‌گذار چه تدابیری اتخاذ نموده است؟، با روش تحلیل کیفی به ارزیابی این فرضیه می‌پردازد که فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی به طور معناداری اثرگذار بوده و مزایا و چالش‌هایی را به دنبال داشته است. یافته‌های پژوهش صدق فرضیه را تأیید و حکایت از آن دارد که میزان اثرپذیری وابسته به وضعیت زیرساخت‌های فنی و حقوقی است. به هر میزان که زیرساخت‌های فنی و حقوقی از کیفیت بالایی برخوردار باشند شاهد عملکرد مطلوب‌تر و چالش کمتر در این قضیه هستیم.

کلیدواژه‌ها: فناوری اطلاعات، رسیدگی‌های قضایی، دادرسی، الکترونیک، سامانه.

با اختراع رایانه در قرن بیستم و در پی آن استفاده از فناوری اطلاعات، سیستم‌های اطلاعاتی سازمان‌ها متحول و روش‌های جدیدالظهور جایگزین روش‌های سنتی در حل مسائل فنی و عملیاتی گردید. فناوری اطلاعات مبتنی بر مطالعه، طراحی، توسعه، پیاده‌سازی، پشتیبانی، مدیریت سیستم‌های اطلاعاتی مبنی بر رایانه است. به‌کارگیری فناوری اطلاعات تحولی گسترده را در امور اداری و سیستم‌های اطلاعاتی سازمان‌ها به وجود آورده، به‌طوری که امکان انتقال الکترونیکی داده‌ها، مدارک، اسناد و مکاتبات مختلف را از طریق کامپیوتر و خطوط ارتباطی مخابرات فراهم نموده است. فناوری اطلاعات در سازمان‌ها باعث تسهیل در انجام وظایف و مأموریت‌های سازمانی و پدید آمدن دولت الکترونیک گردیده است.

قوه قضائیه نیز که به عنوان یکی از قوای سه‌گانه و مستقل کشور که مطابق اصل ۱۵۶ قانون اساسی با هدف پشتیبانی از حقوق فردی و اجتماعی و مسئول تحقق بخشیدن به عدالت تشکیل شده است، در جهت انجام مأموریت‌های سازمانی خود توجه ویژه‌ای به استفاده از فناوری اطلاعات داشته است.

فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی که از آن به دادرسی الکترونیک، دادرسی دیجیتال، دادرسی مجازی و هم تعبیر می‌شود، روش‌های الکترونیکی ارتباطی و اطلاعاتی برای طرح دعوی در دادگاه و انجام فرآیند دادرسی از تسلیم دادخواست و شکواییه و ابلاغ اوراق قضایی تا رسیدگی به دعوی و دلایل و صدور رأی و اجرای آن می‌باشد. قانونگذار در سال ۱۳۹۲ با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری جدید گامی مهم در گسترش و پیشرفت فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی برداشت. پژوهش حاضر درصدد است به بررسی تأثیر فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی بپردازد. بدین منظور ابتدا از کاربرد فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی ایران و سایر کشورها سخن می‌گوییم و در نهایت مزایا و چالش‌های پیش رو را مورد ارزیابی قرار خواهیم داد.

۱- فناوری اطلاعات و کاربرد آن در رسیدگی‌های قضایی

با پیشرفت علم و فناوری اطلاعات، سیستم قضایی کشور تمام سعی خود را بر آن داشته تا بتواند زیرساخت‌های لازم برای انجام خدمات قضایی در فضای مجازی به منظور جلوگیری از اطاله دادرسی و کم کردن حجم پرونده‌های قضایی را فراهم کند. این زیرساخت‌ها دارای دو بعد است. یک بعد آن حقوقی است و بعد دیگرش زیر ساخت فنی است.

به هر اندازه که زیرساخت‌های فنی و حقوقی مهیا و پیاده‌سازی شده باشد به همان اندازه شاهد تحول در رسیدگی‌های قضایی و کاربرد فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی هستیم. کشورهای جهان اقدامات مختلفی را در این زمینه به اجرا گذاشته‌اند که ابتدا با بررسی تطبیقی فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی و نحوه عملکرد کشورهای مختلف جهان به دنبال آن هستیم تا دریابیم چه اقداماتی صورت پذیرفته و به چه میزان کشورها در این راستا موفق عمل نموده‌اند. پس از آن به بررسی کاربرد فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی ایران خواهیم پرداخت.

۱-۱- مطالعه تطبیقی و عملکرد سایر کشورها در مبحث فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی

فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی، در بسیاری از کشورها مورد قبول قرار گرفته و اجرایی شده است. برای نمونه در انگلستان متعاقب گزارش معروف «لرد وولف» در سال ۱۹۹۶ میلادی با عنوان «دسترسی عدالت» به لزوم توجه به فناوری اطلاعات در دادگستری مدنی این کشور تأکید ویژه شد. فرانسه نیز در سال ۲۰۱۰ میلادی توانسته است ثبت پرونده‌ها و فرم‌های

الکترونیکی قضایی را به طور کامل پیاده‌سازی نماید. (محسنی؛ رضایی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۱۲۳-۱۲۲) با این توضیح مختصر به مطالعه تطبیقی و نحوه عملکرد کشورها در فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی می‌پردازیم.

۱-۱-۱- فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی کشورهای اروپایی

در اروپا، به منظور استفاده از فناوری اطلاعات به جای روش سنتی، اصلاحات قانونی و تغییر قوانین آیین دادرسی و مقررات پیشین صورت پذیرفته است که در این راستا اقدامات مؤسسات بین‌المللی حائز اهمیت بوده و نقش بسزایی را ایفا می‌نمایند. حال در کشورهای اروپایی دو رویکرد متفاوت دنبال می‌گردد. رویکرد اول بر این باور است که تمام نکات مربوط به تراکنش‌های رایانه‌ای دادگاه به طور جزء به جزء و دقیق ثبت و تنظیم گردد اما در رویکرد دوم مجموعه قوانین آیین دادرسی مدنی و کیفری به صورت غیرحصری اجازه تراکنش‌های الکترونیکی را صادر نمایند.

در کشورهایی مثل ایتالیا و فرانسه راهبردهای سازمان‌یافته‌تری دنبال شده و به دنبال تبعیت از رویکرد اول هستند. برای مثال در ایتالیا، مقررات وضع شده در خصوص دادرسی آنلاین مدنی مستلزم آدرس ایمیل تأیید شده، امضای دیجیتال و رمزدار کردن پیام‌ها، ارتباط از طریق کانال‌های امن، فرستنده مرکزی که به پیام‌های رسیده برچسب زمان الکترونیکی بزند و ... می‌باشد. تنها زمانی که بر اساس قوانین وضع شده اقدام شود، اسناد الکترونیکی می‌توانند جایگزین نسخه‌های سنتی شوند. به بیان دیگر، اگر تشریفات رعایت نشود، اسناد باطل و از درجه اعتبار ساقط است. (شهبازی؛ غمامی؛ جوان، ۱۳۹۶: ۱۲۵)

پیرامون بسترهای فنی در طول دهه نود میلادی و در آغاز هزاره جدید، تمام کشورهای اروپایی اقدام به سرمایه‌گذاری در زمینه زیرساخت‌های شبکه برای امور قضایی کردند. دولت‌های اروپایی در دهه ۱۹۹۰ میلادی به طور گسترده و نظام‌مند به تهیه تجهیزات و وسایل اداری برای دادگاه‌ها پرداختند. برای مثال در بلژیک، در اوایل دهه ۸۰، رایانه‌های مجهز به نرم‌افزار واژه‌پرداز به کارکنان دفاتر دادگاه واگذار شد. (Dumortier, ۱۹۹۹, ۲۴) نتیجه این فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری‌های صورت‌گرفته در کشورهای اروپایی با هم متفاوت است. بعضی از کشورهای اروپایی در نتیجه سرمایه‌گذاری‌شان در حوزه زیرساخت منافع گسترده و پایداری را کسب نموده‌اند به مانند فنلاند و بعضی دیگر سیستم‌های قدیمی را کنار گذاشته و مطابق با نیاز روز مجدداً سرمایه‌گذاری کرده‌اند (مانند فرانسه). (Velicogna, CEPEJ Studies No ۱۴-۱۹)

۱-۱-۲- فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی کشور برزیل

در حال حاضر اکثر دادگاه‌های برزیل مدیریت پرونده قضایی تحت وب راه‌اندازی نموده‌اند که متخصصین حقوقی و شهروندان، امکان پیگیری پرونده‌های قضایی، به جز مواردی که توسط سازمان محافظت می‌شوند را دارند. از سال ۱۹۹۹ میلادی، محققان مؤسسه حقوقی هوش و سیستم‌ها در حال مطالعه و تکامل وب‌سایت‌های دادگاه‌های برزیل بوده‌اند و قابلیت استفاده و خدمات ارائه شده دائماً در حال رصد و ارزیابی هستند. به این ترتیب، پروژه دادگاه الکترونیکی برای توسعه دیجیتالی شدن دادگاه‌ها ابداع شد و در روند قضایی به طرفین دعوی و قاضی اجازه می‌دهد از این روش استفاده نمایند. قوانین حقوقی و کیفری در پروژه دادگاه الکترونیکی پیاده‌سازی شده است اما با توجه به اندازه و بزرگی پروژه، به منظور تضمین امنیت برای ذی‌نفعان طرح، نیاز به نوسازی قانون احساس می‌گردد. (Bueno; Ribeiro, ۲۰۰۳:۱۴)

این پروژه تلاش می‌کند تا ارتباطات دیجیتال قوه قضاییه با سازمان‌ها به واقعیت تبدیل شود و آژانس‌های کمکی دادگستری مانند دادستانی عمومی، دفتر اسناد رسمی دفاتر املاک و مستغلات، ایستگاه‌های پلیس، مؤسسات بانکی و مطبوعات رسمی

تسهیل‌کننده خدمات تبادل اطلاعات هستند. این پروژه برای نجات مفهوم شهروندی، بهبود کارایی دادرسی و در نتیجه بهبود قدرت قوه قضائیه در افکار عمومی ملی و بین‌المللی طراحی گردیده است. مزایای اصلی مدل پیشنهادی عبارتند از: ثبت قضایی، کمک به عموم، صدور گواهینامه‌ها و انجام احضارها که همه این فعالیت‌ها به راحتی خودکار و اتوماتیک می‌شوند. انتظار می‌رود از بسیاری از فناوری‌ها و ابزارها در توسعه پروژه دادگاه الکترونیکی استفاده شود که ارتباط بی‌سیم، کنفرانس تصویری، ابزارهای گروه افزار، امضای الکترونیکی و احراز هویت، سیستم پرداخت الکترونیکی، حراج الکترونیکی، پست الکترونیکی و هوش مصنوعی از این دست می‌باشند. در نهایت با توجه به مشکلات موجود، سیستم قضایی برزیل مصمم است پروژه دادگاه الکترونیکی را برای امکان دسترسی به عدالت به صورت کامل تکمیل نماید. بنابراین، می‌توان برنامه آینده پروژه دادگاه الکترونیکی برزیل را تجسم کرد که با کمک همگام‌سازی عملیات اجرایی، بازوهای قانونگذاری و قضایی دولت، استفاده از هوش مصنوعی ارزش زیادی خلق شده و با توسعه سیستم‌ها و وظایف پیچیده ممکن می‌گردد. (Bueno; Ribeiro, ۲۰۰۳: ۱-۱۰)

۱-۱-۳- فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی کشور هند

دادگستری الکترونیکی گامی به سوی مدرنیزاسیون در سیستم حقوقی هند است. سیستم حقوقی هند که تحت حاکمیت حکمفرمانان مختلف، گذشته‌ای ناموزون دارد، تغییر شکل داده اما کماکان ساختار اساسی خود را تا حدود زیادی حفظ کرده است. فناوری اطلاعات و ارتباطات عملاً خط جدیدی از تفکر را در مدرن‌سازی سیستم قضایی هند هموار کرده است. فناوری ابتدا در سطح دیوان عالی کشور و دادگاه عالی هند برای ارائه خدمات و پرونده‌ها مورد استفاده قرار گرفت و پس از آن لازم بود در سطح دادگاه بدوی نیز اجرا گردد. در جلسه‌ای که رییس دادگستری لاهوت، رییس وقت دیوان عالی و نخست وزیر هند حضور داشتند تصمیم‌گیری گردید که گام‌های مثبتی تحت نظر دیوان عالی برداشته شود و بر این اساس کمیته عالی تشکیل شد. روند تکامل فناوری در دادگستری هند را می‌توان در سه مرحله شناسایی محل و تهیه سایت برای توسعه رایانه، تهیه سخت افزار و نرم افزار مورد نیاز، انجام فعالیت‌های تکاملی طبقه‌بندی کرد. در مرحله اول سیستم مدیریت پرونده توسط مرکز ملی انفورماتیک طراحی شده است.

عملکرد مناسب این سیستم وابسته به گسترش شبکه بوده که تا مناطق روستایی گسترش پیدا کرده است. پس از اتمام مرحله اول خرید سخت‌افزار و نرم‌افزار آغاز شد و بدین ترتیب نه تنها نرم‌افزار تولید شده بلکه نرم افزارهای استاندارد نیز خریداری شده است. لپ‌تاپ، چاپگر به صورت جداگانه برای هر یک از قضات تهیه و آموزش‌های لازم ارائه گردید. مرحله سوم مرحله مهمی است که در آن فناوری به سطوح مختلف من جمله اصحاب دعوا، قضات و کارمندان دادگاه، مدافعان و سایر ادارات دولتی رسیده است و امضای دیجیتال برای هر یک از قضات تعریف گردیده و بدین شکل تأیید اعتبار صورت می‌گیرد. (Prakash, ۲۰۱۴: ۱۱۴-۱۱۵)

(۱۱۸) در حال حاضر دادگاه الکترونیکی تا حدودی به واقعیت تبدیل شده است که می‌توان به حذف کاغذ و استفاده از ویدیو کنفرانس در برخی شعبات اشاره نمود.

۱-۲- کاربرد فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی ایران

قوه قضائیه به استناد بند ۵ قسمت «ز» ماده ۱۳۰ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳/۶/۱۱^۱ مکلف گردید نسبت به طراحی و استقرار نظام جامع اطلاعات به منظور سرعت بخشیدن به عملیات و اصلاح فرآیندها و روش‌های انجام امور قضایی تا پایان برنامه چهارم اقدام نماید. در برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۹/۱۰/۳۰ یک فصل به «نظام اداری و مدیریت فناوری اطلاعات» اختصاص یافته و مواد ۴۶ تا ۴۹ این قانون تکالیف دستگاه‌های اجرایی را برای دسترسی به اهداف دولت الکترونیک تعیین نموده است. (محسنی؛ رضایی نژاد، ۱۳۹۱: ۱۲۵)

به طور خاص با تصویب قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ گام مهمی در این زمینه برداشته شد. در این قانون بخشی به عنوان دادرسی الکترونیک نام‌گذاری گردیده است که مواد ۶۴۹ الی ۶۶۳ را در خود جای داده است. به موجب مواد ۱۷۵ و ۱۷۶^۲ این قانون و بنا به پیشنهاد وزیر دادگستری «آیین‌نامه نحوه استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی» در تاریخ ۱۳۹۵/۵/۲۴ به تصویب رییس قوه قضائیه رسید. همچنین «آیین‌نامه اجرایی ایجاد دفاتر خدمات الکترونیک قضایی و کانون آن‌ها» در اجرای تبصره ۲ ماده ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری^۳ در ۳۹ ماده و ۱۰ تبصره در تاریخ ۱۳۹۶/۱۲/۲۶ به تصویب رییس قوه قضائیه رسید. در نهایت می‌توان به «دستورالعمل نحوه تحقیق و رسیدگی با استفاده از سامانه‌های ارتباط الکترونیک» اشاره نمود که این دستورالعمل مصوب ۱۳۹۹/۱۲/۲۸ رییس قوه قضائیه می‌باشد.

در خصوص زیر ساخت‌های فنی می‌توان بیان داشت این زیرساخت‌ها متوجه زیرساخت‌های شبکه‌ای و رایانه‌ای، شاخص‌های توسعه و تجهیز الکترونیکی، آموزش کاربران خدمات قضایی است. علی‌ای‌حال اقدامات و زیرساخت‌های فنی و حقوقی توسط سامانه‌های ارتباطی و نرم‌افزارهای رایانه‌ای نمود پیدا می‌کند. قوه قضائیه در اقدامی تحسین‌برانگیز تمام خدمات قضایی که به صورت الکترونیکی ارائه می‌شوند را در «درگاه ملی قوه قضائیه» تجمیع نموده است. نرم‌افزار تلفن همراه خدمات قوه قضائیه نیز تحت عنوان «عدالت همراه» روانه بازار گردیده است؛ سامانه‌ای که به مثابه یک واحد قضایی است و بر روی تلفن همراه هوشمند شهروندان نصب می‌شود. حال به اهم سامانه‌های راه‌اندازی شده در قوه قضائیه نگاهی خواهیم داشت.

^۱ - بند ۵ قسمت «ز» ماده ۱۳۰ قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۸۳/۶/۱۱: «طراحی و استقرار نظام جامع اطلاعات (M.I.S)، عملیات و مدیریت قضایی به منظور سرعت بخشیدن به عملیات و مدیریت کارآمد، اصلاح فرآیندها و بهبود روش‌های انجام امور قضایی، تا پایان برنامه چهارم.»

^۲ - ماده ۱۷۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲: «استفاده از سامانه‌های (سیستم‌های) رایانه‌ای و مخابراتی، از قبیل پیام نگار (ایمیل)، ارتباط تصویری از راه دور، نامبر و تلفن، برای طرح شکایت یا دعوی، ارجاع پرونده، احضار متهم، ابلاغ اوراق قضایی و همچنین نیابت قضایی با رعایت مقررات راجع به دادرسی الکترونیکی بلامانع است. تبصره- شرایط و چگونگی استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی موضوع این ماده بر اساس آیین‌نامه‌ای است که ظرف شش ماه از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون توسط وزیر دادگستری تهیه می‌شود و به تصویب رییس قوه قضائیه می‌رسد.» ماده ۱۷۶ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲: «قوه قضائیه می‌تواند ابلاغ اوراق قضایی را به بخش خصوصی واگذار کند. چگونگی اجرای این ماده به موجب آیین‌نامه‌ای است که ظرف شش ماه از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون توسط وزیر دادگستری و ارتباطات و فناوری اطلاعات تهیه می‌شود و به تصویب رییس قوه قضائیه می‌رسد.»

^۳ - تبصره ۲ ماده ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲: «قوه قضائیه می‌تواند جهت طرح و پیگیری امور قضایی مراجعان موضوع این قانون در فضای مجازی نسبت به ایجاد دفاتر خدمات الکترونیک قضایی و جهت هماهنگی فعالیت دفاتر، نسبت به ایجاد کانون دفاتر خدمات الکترونیک قضایی، با استفاده از ظرفیت بخش خصوصی اقدام نماید. دفاتر خدمات الکترونیک قضایی می‌توانند از بین دفاتر اسناد رسمی و غیر آن انتخاب یا تأسیس شوند. آیین‌نامه اجرایی این ماده ظرف سه ماه از تاریخ لازم‌الاجرا شدن این قانون توسط شورا تهیه می‌شود و به تصویب رییس قوه قضائیه می‌رسد.»

۱-۲-۱- سامانه مدیریت پرونده‌های قضایی

مهمترین سامانه قوه قضائیه، سامانه مدیریت پرونده قضایی یا همان سمپ^۵ است که در کل قوه قضائیه تحت شبکه ملی عدالت مشغول فعالیت است و به عنوان پایه‌ای‌ترین نرم‌افزار و سامانه قضایی شناخته می‌شود. هدف از این سامانه استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در دادرسی‌ها به منظور دسترسی و تبادل اطلاعات میان دادگاه و اشخاص مرتبط با پرونده است. به بیان دقیق‌تر، مدیریت پرونده قضایی به معنای استفاده از سامانه‌ای است که اطلاعات و خدمات متناسبی مانند کمک در رویت پرونده و مدارک پرونده، تعیین وقت، صدور ابلاغیه، مکاتبات قضایی، اصدار رأی، ثبت دادخواست‌ها و شکایات، استفاده از سامانه پیام کوتاه برای اطلاع‌رسانی، استفاده از سامانه‌های دیداری و شنیداری و تجهیزات رایانه‌ای متعدد مانند ویدئو کنفرانس، ویدئو پروژکتور جهت دادرسی‌های مجازی و ... ارائه می‌دهد. (ناظری، ۱۳۹۴: ۳)

این سامانه از ابتدای تشکیل پرونده در مبادی دادرسی، دادگاه‌ها، محاکم تجدیدنظر، دیوان عالی کشور، دیوان عدالت اداری، سازمان قضایی نیروهای مسلح و هر جایی که کار رسیدگی به پرونده‌های قضایی انجام می‌شود کاربرد دارد و تاکنون نسخه‌های مختلفی از این نرم‌افزار ارائه شده است. در چارچوب مدیریت پرونده‌های قضایی متعاملین پرونده تشبیه به مشتریان یا مصرف‌کنندگانی می‌شوند که از مراجع قضایی به عنوان تهیه‌کنندگان انتظار دارند در زمانی مشخص و با هزینه‌ای متناسب خدمات مدنظرشان را فراهم کنند. بدین منظور باید شرایطی فراهم گردد تا از زمان دادخواهی تا اصدار رأی و حتی در زمان اجرای حکم بتوان بر کلیه اتفاقات پرونده و خصوصیات آن تسلط داشت و اصطلاحاً آن را مدیریت کرد. (محسنی؛ رضایی‌نژاد، ۱۳۹۱: ۱۲۰-۱۱۹)

نرم‌افزارهای نوشتاری در بستر رایانه که به دادگاه اجازه می‌دهند تصمیمات خود را در پرونده الکترونیکی تایپ کنند، نرم‌افزارهایی که در تحقیقات قضایی کاربرد دارند و به قضات در خصوص تحقیقات و کسب اطلاعات کمک می‌کنند، پیام‌رسان‌ها، پایگاه‌های داده الکترونیک، نرم‌افزارهای ارتباطی تحت شبکه، سامانه‌های مربوط به ثبت پرونده و مدیریت آن از جمله امکاناتی هستند که در سیستم پرونده قضایی مستقیماً به قضات و اصحاب دعوا که در دادگاه هستند کمک می‌کنند.

۱-۲-۲- سامانه جامع آماری^۶

سامانه جامع آماری قوه قضائیه مکمل و تکمیل‌کننده سامانه سمپ می‌باشد. به موجب دستورالعمل توسعه کاربردی فناوری اطلاعات و ارتباطات در دستگاه قضایی و استقرار نرم‌افزار مدیریت پرونده قضایی مصوب ۱۳۸۶ رییس قوه قضائیه، تمامی واحدهای قضایی که نرم‌افزار مدیریت پرونده قضایی در آن‌ها استقرار یافته است، موظفند نسبت به جمع‌آوری دفاتر شعب از قبیل ثبت عرایض، اندیکاتور، تعیین وقت، بازداشتی و دادنامه اقدام نمایند و پس از آن، گزارش‌های آماری استخراج شده از این نرم‌افزار، ملاک عمل خواهد بود. سامانه جامع آماری در سال ۱۳۹۰ راه‌اندازی شده و هدف از آن تجمیع و دسته‌بندی گزارشات استخراجی از سمپ در حوزه قضایی برای نهادها و معاونت‌های قوه قضائیه است. (شهبازی‌نیا؛ غمامی؛ جوان، ۱۳۹۶: ۱۳۲) در واقع سامانه جامع آماری، سامانه‌ای برای تجزیه و تحلیل اطلاعات و مدیریت بهتر در قوه قضائیه و همچنین برنامه‌ریزی در حوزه‌های مختلف دستگاه قضا از قبیل امور فرهنگی، امنیتی، پیشگیری و ... است.

^۵ - CMS: Case Management System.

^۱ - سامانه جامع آماری که به اختصار «سجا» نامیده می‌شود.

۱-۲-۳- سامانه ابلاغ الکترونیک^۷

ابلاغ در لغت به معنای رسانیدن نامه یا پیام آمده است. از منظر حقوقی ابلاغ، «رساندن اوراق دعوی و اوراق اجرایی و اظهارنامه و احکام دادگاه‌ها به کسی که هدف آگاه کردن او است.» (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۰: ۷۶) طبق نظر بسیاری از کارشناسان، ابلاغ الکترونیک اوراق قضایی تحولی عظیم و بنیادی در دستگاه قضایی به شمار می‌آید. سامانه ابلاغ، سامانه‌ای الکترونیکی بر بستر شبکه قابل دسترس و استفاده برای طرفین دعوا، نماینده قانونی آنان، دفاتر خدمات قضایی، کارشناسان، ضابطان قضایی و سایر اشخاص در خصوص ابلاغ اوراق قضایی و نشر آگهی می‌باشد. بر این اساس سامانه ابلاغ الکترونیک، کلیه ابلاغ‌های صادره به اشخاص حقیقی و حقوقی و پیوست‌های آن را در حساب کاربری قرار می‌دهد.

ماده ۶۵۵ قانون جدید آیین دادرسی کیفری صراحتاً به ابلاغ الکترونیک پرداخته است و مقرر می‌دارد: «در هر مورد که به موجب قوانین آیین دادرسی و سایر قوانین و مقررات موضوعه اعم از حقوقی و کیفری، سند، مدرک، نوشته، برگه اجراییه، اوراق رأی، امضا، اثر انگشت، ابلاغ اوراق قضایی، نشانی و مانند آن لازم باشد صورت الکترونیکی یا محتوای الکترونیکی آن حسب مورد با رعایت ساز و کارهای امنیتی مذکور در مواد این قانون و تبصره‌های آن کافی و معتبر است.»

همچنین بر اساس ماده ۱۷۵ قانون جدید آیین دادرسی کیفری قوه قضائیه موظف شده اوراق قضایی را با استفاده از سامانه‌های الکترونیکی یا مخابراتی به مراجعان خود ابلاغ کند و مقرر گردیده مراجعان به قوه قضائیه بر اساس تکلیفی که در همین ماده قانونی برای آن‌ها مشخص شده جهت دریافت الکترونیکی اوراق قضایی به سامانه‌ای که تحت عنوان «ثنا» طراحی و ایجاد گردیده است مراجعه و ثبت نام خود را انجام دهند.

از طرفی ماده ۷ آیین‌نامه ارائه خدمات الکترونیک قضایی^۸ که به تصویب رییس قوه قضائیه رسیده است، ابلاغ دادخواست و ضمایم آن و یا ابلاغ هرگونه قرار و دستور قضایی به مخاطبان ذی‌ربط را به صورت الکترونیکی امکان‌پذیر کرده است و بر این اساس در صورت عدم دسترسی به نشانی الکترونیک و شماره تلفن همراه، ابلاغ و احضار به صورت فیزیکی انجام خواهد شد.

۱-۲-۴- سامانه دفاتر خدمات قضایی

بر اساس قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه، دستگاه قضایی مکلف به طراحی سامانه الکترونیکی در جهت کاهش زمان دادرسی در تمام مراجع قضایی است. لذا طبق این قانون، قوه قضائیه مکلف است اقداماتی مانند راه‌اندازی، گسترش و ارتقای سامانه‌های عملیاتی و توسعه سطح استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات اجرا و در دستور کار قرار دهد. قوه قضائیه با اجرای طرح دفاتر خدمات الکترونیک قضایی، تغییرات مهمی را در شروع دعاوی در دادگستری به وجود آورده است و طرح خدمات الکترونیکی قضایی عنوان طرحی است که به موجب آن ثبت و شروع برخی دعاوی به دفاتر اسناد رسمی با عنوان دفاتر خدمات الکترونیک قضایی سپرده شده است. (مهدی؛ کریمی، ۱۳۹۴: ۷)

^۷ -<https://eblagh.adliran.ir>.

^۸ - ماده ۷ آیین‌نامه ارائه خدمات الکترونیک قضایی: «ابلاغ دادخواست و ضمایم آن به خواننده و احضار مشتکی‌عنه و ابلاغ هرگونه قرار و دستور قضایی به مخاطبان ذی‌ربط، به صورت الکترونیکی انجام می‌پذیرد.»

۱-۲-۵- سامانه‌های استعلامات الکترونیکی

الکترونیکی کردن استعلامات قضایی از دیگر خدمات هوشمند ارائه شده توسط قوه قضاییه به مردم می‌باشد. تا کنون دویست نوع استعلام که عمدتاً در جریان رسیدگی به یک پرونده از دستگاه‌های اجرایی صورت می‌گیرد شناسایی و احصا شده است. طبق گزارش مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضاییه، بیش از سی نوع استعلام الکترونیکی در هشت ماه گذشته از دستگاه قضایی صورت گرفته است. از سامانه‌هایی که می‌توان به آن اشاره نمود سامانه شناسایی اموال (تعبیه شده در سمپ) شامل حساب‌های بانکی، سهام بورس، پلاک ثبتی و پلاک فعال انتظامی است که در راستای اجرای مؤثر ماده ۱۹^۹ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی طراحی گردیده است. همکاران قضایی به شکل آنلاین می‌توانند از اموال طرفین پرونده اطلاع حاصل نموده و در گام دوم با استفاده از این سامانه راساً نسبت به توقیف و رفع توقیف اموال اشخاص پرونده اقدام نمایند که در حال حاضر این کار توسط مکاتبات مکانیزه صورت می‌گیرد. (بشیری، ۱۳۹۹: ۷)

یکی دیگر از این سامانه‌ها، سامانه صدور گواهی عدم سوء پیشینه می‌باشد. توسط این سامانه گواهی عدم سوء پیشینه به صورت آنلاین و شبانه‌روزی توسط متقاضی و بدون مراجعه ثبت می‌گردد. در روز کاری بعد از درخواست، نتیجه بررسی گردیده و به شکل الکترونیکی گواهی عدم سوء پیشینه صادر می‌گردد. این امکان نیز مهیا است که به شکل آنی اصالت گواهی عدم سوء پیشینه استعلام گردد. سامانه‌های استعلام تصدیق اصالت سند، استعلام کد رهگیری چک برگشتی، استعلام تطابق شماره ملی و شماره همراه، استعلام اطلاعات بیمه‌نامه شخص ثالث، استعلام دادنامه، استعلام نرخ ارز از دیگر سامانه‌های راه‌اندازی شده در حال حاضر می‌باشند.

۱-۲-۶- سامانه‌های خودکاربری وکلا، کارشناسان و نمایندگان حقوقی دستگاه‌ها

سامانه‌های خودکاربری از دیگر سامانه‌های هوشمند جدید در دستگاه قضایی است. بر اساس سامانه خودکاربری وکلا، وکلا بدون نیاز به مراجعه به مراکز قضایی می‌توانند از منزل و محل کارشان تمام کارهای خود را از ارسال دادخواست و تنظیم آن، ارسال لایحه، ثبت قراردادها تا حتی تمدید پروانه با کارتابل ویژه‌ای که برایشان پیش‌بینی شده انجام دهند. همچنین سامانه‌های خودکاربری کارشناسان رسمی و خودکاربری نمایندگان حقوقی دستگاه‌ها در مراجع قضایی راه‌اندازی شده است؛ سامانه‌هایی که به واسطه آن‌ها، ارجاع به کارشناس رسمی و گرفتن نظریه کارشناس از طریق سیستم هوشمند انجام می‌شود و همچنین نمایندگان حقوقی دستگاه‌ها نیز بدون نیاز به مراجعه به مراکز قضایی یا حتی دفاتر خدمات الکترونیکی قضایی، بعد از ثبت نام در سامانه ثنا و ارسال رمز شخصی به روی گوشی کارشناس یا نماینده حقوقی می‌توانند تمام کارهای خود را از راه دور انجام دهند. (بشیری، ۱۳۹۹: ۹)

^۹ - ماده ۱۹ قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی: «مرجع اجراکننده رأی باید به درخواست محکوم‌له به بانک مرکزی دستور دهد که فهرست کلیه حساب‌های محکوم‌علیه در بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری را برای توقیف به مرجع مذکور تسلیم کند. همچنین دادگاه باید به درخواست محکوم‌له یا خواننده دعوی اعسار به مراجع ذی‌ربط از قبیل ادارات ثبت محل و شهرداری‌ها دستور دهد که بر اساس نشانی کامل ملک یا نام مالک پلاک ثبتی ملکی را که احتمال تعلق آن به محکوم‌علیه وجود دارد برای توقیف به دادگاه اعلام کند. این حکم در مورد تمامی مراجعی که به هر نحو اطلاعاتی در مورد اموال اشخاص دارند نیز مجری است.»

۲- مزایا و چالش‌های فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی

اجرای عدالت و کاهش اطاله دادرسی از اهداف اصلی نظام‌های حقوقی دنیا بوده است. در این راستا نظام‌های حقوقی از تمامی امکاناتی که بتواند این اهداف را جامه عمل بپوشاند، استفاده می‌کنند. بدین خاطر استفاده از فناوری اطلاعات می‌تواند کمک شایانی انجام دهد. فناوری اطلاعات همان‌طور که باعث تحول در نظام جهانی شده است، می‌تواند باعث پیشرفت نظام دادرسی شده و مشکلات مربوط به کندی روند دادرسی را از میان بردارد. لیکن با وجود تأثیرات مثبت فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی، چالش‌هایی بر سر راه وجود دارد که لازم است این چالش‌ها شناسایی و در جهت رفع آنان تلاش نمود. بدین خاطر به بررسی مزایای فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی خواهیم پرداخت و سپس چالش‌های بر سر راه فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲-۱- مزایای فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی

به لطف فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی محدودیت‌های زمانی و مکانی به طرز شگفت‌انگیزی کاهش یافته است. کاهش اطاله دادرسی، کاهش هزینه‌های سیستم دستگاه قضا، افزایش سرعت و کارایی در انجام امور، انسجام در مجموعه سیستم قضایی، افزایش ضریب امنیت، از جمله دستاوردهای فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی است که در این بخش به تفصیل بیان خواهد گردید.

۲-۱-۱- کاهش اطاله دادرسی

از مسائل مهم در قوه قضائیه که جزء مسائل غیر قابل انکار به حساب می‌آید اطاله دادرسی است. دادرسی و رسیدگی به پرونده‌های قضایی از طرفی دارای حساسیت زیاد و از طرف دیگر سخت و پیچیده است که باید سرعت و تسهیل آن در کمال عدالت مدنظر باشد. طولانی شدن زمان رسیدگی و دادرسی و احساس صعوبت و سختی‌های حاصل از آن همچنان ذهن همه کسانی را که بخواهند بنا بر ضرورت، دادخواهی و اقامه دعوا نمایند مکدر و مشغول کرده و گلايه‌مندی از اطاله دادرسی در بین جامعه ملموس و غیر قابل انکار است. گاهی اوقات رسیدگی به پرونده‌های قضایی آن‌قدر به طول می‌کشد که با فرض صدور حکم به نفع دادخواه، دیگر کار از کار گذشته و از مصادیق نوش دارو پس از مرگ سهراب است. (گلدوست جویباری؛ اکبری، ۱۳۹۰: ۴۲)

از جمله عوامل مهم و اثرگذار استفاده از فناوری اطلاعات و خدمات الکترونیک و ابزار پیشرفته در قسمت‌های مرتبط با دادرسی و قضاوت است. بدون تردید الکترونیکی شدن دادرسی‌ها می‌تواند به صورت قابل ملاحظه‌ای از مدت زمان رسیدگی به دعاوی بکاهد و به روند احقاق حق سرعت دهد؛ چرا که یکی از اهداف اصلی پایه‌ریزی دادرسی الکترونیکی در قوه قضائیه، رفع اطاله دادرسی و تسریع در دادرسی است.

۲-۱-۲- مزایای فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی در زمینه ابلاغ

جلوگیری از تشریفات طولانی ابلاغ درون مرزی و برون مرزی، استفاده از توان بخش خصوصی جهت طرح و پیگیری امور قضایی مراجعان، صرفه‌جویی در هزینه‌های فرآیند دادرسی، جلوگیری از تضییع حقوق مردم به واسطه ابلاغ صحیح و به موقع اخطاریه و احضاریه، امنیت بالا به دلیل وجود حساب کاربری و رمز ورود شخصی از طریق تلفن همراه، حذف کاغذ و چاپ ابلاغیه‌ها، کاهش چشم‌گیر زمان ابلاغ، استفاده از بستر فضای مجازی در جامعه، افزایش دقت ابلاغ، حذف فرصت و بسترهای

جرم خیز در ابلاغ، رفع اطلاع دادرسی، رضایتمندی هر چه بیشتر شهروندان به واسطه خدمات رسانی با کیفیت و مطلوب‌تر، حفظ حریم خصوصی و آبروی افراد، رفع مشکلات فرهنگی در شیوه سنتی، زودتر ثبت شدن دادخواست‌ها و شکایت‌ها و نیز جلوگیری از تردهای اضافی مردم مواردی است که می‌توان از مزایای ابلاغ الکترونیک برشمرد.

۲-۱-۳- جامعیت بخشی بر کثرت قوانین و پراکندگی آن‌ها

مطابق با اصل ۱۶۷ قانون اساسی^۱، قضات محاکم موظفند حکم مربوط به دعوی را مستند و مستدل به قانون صادر نمایند. این امر نیز خود مستلزم تسلط کامل بر قوانین و آراء وحدت رویه می‌باشد. تسلط یک قاضی بر قوانین، انتظاری معقول است اما به دلیل دو مقوله کثرت و پراکندگی قوانین باید اذعان داشت این امر کار دشواری است.

از آنجایی که متخصصین هر رشته برای خود ابزار کار دارند، در امر قضا و قضاوت نیز ابزار کار قاضی قوانین مصوب است. هر قدر ابزار کار دقیق و موثکافانه باشد قاضی را سریع‌تر به سرمنزل مقصود که همانا اجرای عدالت است، راهی خواهد نمود. در حال حاضر وجود قوانین متعدد باعث سردرگمی قضات و وکلا گردیده است. مسأله تکثر قانون، که به عنوان تورم قانونی از آن یاد می‌شود، یکی از اصلی‌ترین معضلات و مشکلات موجود در نظام‌های حقوقی فعلی است. (زهرزاده؛ احمدی، ۱۳۹۷: ۱۲۳)

جهت حل این مشکل، قوه قضاییه راه‌حلی تحت عنوان مکانیزه کردن یا الکترونیکی کردن فرآیند دادرسی (از اولین پایه‌های الکترونیکی کردن دادرسی‌ها) را به اجرا گذاشته است. این پروژه تمامی مواد قانونی مربوط به یک موضوع و عنوان دعاوی را گردآوری نموده و در حافظه رایانه ذخیره نموده است، که با وارد کردن عنوان دعوی مربوطه و فشار یک کلید تمامی مواد مربوط به آن عنوان در دسترس دادرس قرار می‌گیرد و مجموعه‌ای از قوانین تنقیح شده پیش روی قاضی ظاهر می‌گردد. به این ترتیب قاضی از جستجو در کتب قانونی و یافتن قانون حاکم که گاهی بسیار زمان‌بر است، بی‌نیاز می‌گردد.

۲-۱-۴- توانایی در پاسخ‌گویی مناسب

یکی از خواسته‌های مهم و بحق اصحاب دعوا و مراجعین به دستگاه قضا، پاسخ‌گویی سریع و انجام امور در کمترین زمان و بدون فوت وقت می‌باشد. امری که در سیستم سنتی به علت زمان‌بر بودن انجام کارها، مراجعات مکرر و ... تحقق آن با دشواری مواجه بود؛ لذا شیوه سنتی زمینه بروز نارضایتی را فراهم می‌ساخت. اما امروزه می‌توان با استفاده از فناوری اطلاعات و قابلیت‌های سیستم مکانیزه، از طریق تسریع در پاسخ‌گویی، صرفه‌جویی در زمان، بهبود کیفیت، بهبود نحوه ارائه خدمت، بهبود تعامل با مراجعین و ایجاد زمینه ارتباط غیرحضور؛ موجبات تأمین رضایت مراجعین را به سادگی فراهم ساخت. همچنین با توجه به این‌که، شفاف‌سازی و مستندسازی نحوه ارائه خدمات به ارباب رجوع، یکی از محورهای طرح تکریم ارباب رجوع می‌باشد، می‌توان از سیستم مکانیزه و الکترونیکی اداری به عنوان راهکار پیاده‌سازی این امر در سازمان‌ها بهره جست. (هاشمی؛ یوسفی، ۱۳۹۴: ۲۱۰)

^۱ - ماده ۱۶۷ قانون اساسی: «قاضی موظف است کوشش کند حکم هر دعوا را در قوانین مدونه بیابد و اگر نیابد با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر، حکم قضیه را صادر نماید و نمی‌تواند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین مدونه از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزد.»

۲-۱-۵- رفع مشکلات اعزام فرد زندانی به دادگاه

در روش سنتی این مشکل به دو دلیل رخ می‌دهد، یکی کوتاهی مسؤولان زندان و نیروی انتظامی در اعزام به موقع زندانی و حاضر نکردن به موقع او نزد دادگاه و دیگری کوتاهی کارمندان شعبه در مکاتبه با مسؤولان زندان برای حضور زندانی در دادگاه. در هر دو حالت جلسه دادرسی تجدید و به دنبال آن فرآیند دادرسی به درازا می‌کشید. (زهرزاده؛ احمدی، ۱۳۹۷: ۱۲۸) با فراهم شدن بستر دادرسی الکترونیک در سطح زندان‌های کشور و ایجاد اتاق‌های دادرسی، طی آمار به‌دست آمده از سمت معاونت فناوری قوه قضائیه، هفتاد درصد از بدرفه‌ها و اعزام‌ها کاهش پیدا کرده است و به دنبال آن خطرات امنیتی نیز با کاهش محسوسی مواجه گردیده است. کاهش هزینه‌ها، کاهش نیاز به تردد و پیشگیری از خطرات احتمالی هنگام اعزام زندانیان به محاکم قضایی از دیگر مزیت‌های این طرح می‌باشد.

۲-۱-۶- کاهش هزینه‌ها

با ورود فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی شاهد کاهش چشمگیر هزینه‌ها هستیم که این هزینه‌ها شامل کاغذ، خودکار، استامپ، کارت‌ریج و ... می‌باشد. به عنوان مثال در شیوه‌ی سنتی ابلاغ اوراق قضایی، اخطاریه یا دادنامه در دو نسخه برای مخاطب یا مخاطبان آن ارسال می‌شود. یک نسخه تحویل مخاطب یا بستگان وی یا در محل الصاق می‌شود و نسخه‌ی دیگر با قید تاریخ ابلاغ، به دادگاه اعاده می‌شود. در شیوه‌ی سنتی در هر جلسه‌ی دادرسی باید برای هر یک از اصحاب دعوا، دو نسخه اخطاریه ارسال شود. در شیوه‌ی نوین ابلاغ، با حذف نسخه‌ی کاغذی اوراق قضایی و ارسال نسخه‌ی الکترونیک به حساب کاربری مخاطب، در هزینه‌های مذکور صرفه‌جویی می‌شود و می‌توان از مأموران مربوط، برای انجام خدمت دیگر استفاده کرد. (ابهری، ۱۳۹۷: ۴۰۹-۴۰۸) با این تصور که ابلاغ الکترونیک قسمت کوچکی از نظام قضایی را در بر می‌گیرد، با ورود فناوری اطلاعات در تمام عرصه‌ها و ارکان قضایی شاهد کاهش هزینه‌ها و صرفه‌جویی در مواد مصرفی هستیم.

۲-۲- چالش‌های فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی

فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی در کنار محاسنش با چالش‌های حقوقی و اجرایی متعددی روبرو است. در صورت بی‌توجهی به این چالش‌ها از کارآمدی آن کاسته خواهد شد که به صورت اجمالی چالش‌های حقوقی و اجرایی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۲-۲-۱- چالش‌های حقوقی

به نظر می‌رسد تعارض‌هایی بین فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی با اصول و ویژگی‌های استانداردهای دادرسی عادلانه وجود دارد. منظور از دادرسی عادلانه اشاره به استانداردهایی است که مفاهیم اصلی عدالت را در حل و فصل اختلافات تبیین می‌نماید. گروهی از حقوقدانان نیز این استانداردها را در مجموعه‌ای به نام اصول راهبردی حاکم بر دادرسی مطرح می‌کنند و سه عنوان «اصول تضمین‌کننده دادرسی منصفانه با رعایت برابری اصحاب دعوا»، «اصل حق دفاع و اصل تناظر» و «اصول مربوط به نقش متقابل اصحاب دعوا و قاضی» را برای بررسی این استانداردها در نظر می‌گیرند. از نظر ایشان، این اصول، بنیادهای نظری حاکم بر دادرسی را تشکیل می‌دهند. (شمس، ۱۳۸۳: ۱۲۸)

لازمه دادرسی به شیوه الکترونیک وجود تجهیزات ارتباطی الکترونیکی، امضاء الکترونیک و بستر اینترنت است که همه اصحاب دعوی باید به این تجهیزات مجهز باشند؛ لذا الزام اصحاب دعوی به استفاده از فناوری‌های نوین اطلاعاتی، به نوعی

تبعیض بین اصحاب دعوی است و طرفین دعوا را در موقعیت نابرابر قرار می‌دهد. این امر بدین خاطر است که قبول دادرسی الکترونیک از طرفی همراه با تحمیل هزینه برای شخص بوده و از طرف دیگر بین میزان آگاهی افراد از نحوه کار با تجهیزات الکترونیکی تفاوت وجود دارد که دادرسی الکترونیک بدین شکل خالی از ایراد نیست. (اسماعیلی؛ پورقهرمانی، ۱۳۹۸: ۳۸-۴۰)

در تعارض با اصل دادرسی ترافیعی می‌توان گفت در دادرسی الکترونیک آیا واقعاً می‌توان تبادلات الکترونیکی و صرف رد و بدل شدن چند نامه را کافی دانست یا باید جلسه دیداری و حضوری برگزار شود؟ شاید یکی از ضعف‌های عمده دادرسی الکترونیک، عدم ارتباط چهره به چهره و ارتباطی که امکان تصمیم‌گیری صحیح را از احساسات فرد، رنگ و روی چهره، صداقت در اظهارات، شکل بیان و زبان بدن و نیز فضای حاکم بر جلسه دادرسی فراهم می‌کند.

اصل دیگر اصل علنی بودن دادرسی است. زمانی که مردم آزادانه در محیط دادگاه حضور فیزیکی داشته باشند باعث ایجاد نوعی فشار عمومی ملموس و قابل احساس بر مقامات قضایی است. اما زمانی که حضور عموم مردم با ممنوعیت مواجه گردد و تنها راهکار اجرای اصل علنی بودن و حضور در جلسه استفاده از بستر اینترنت باشد آیا باز هم اصل علنی بودن دادرسی رعایت گردیده است؟ در ظاهر این اصل رعایت شده اما واقعیت امر این گونه نیست؛ زیرا آن فشار عمومی که در حالت حضوری ایجاد می‌گردد به هیچ عنوان در حالت مجازی اتفاق نمی‌افتد. (مهرافشان، ۱۳۹۰: ۱۳۳)

۲-۲-۲- چالش‌های اجرایی

۲-۲-۲-۱- فقدان زیرساخت‌های فرهنگی و آموزشی

زیرساخت‌های فرهنگی و آموزشی لازم برای اجرای دادرسی الکترونیک و قوانین مربوط به آن کمتر تدارک دیده شده و توجه کامل به آن نشده است. برخی از مجریان عدالت اعم از کارمندان، قضات و ضابطان طبق رویه سابق خود عمل نموده و به این امر پافشاری و اسرار می‌نمایند؛ به طور مثال می‌توان به ماده ۶۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری در خصوص اعتبار محتوای الکترونیکی اشاره نمود که تا کنون جایگاه واقعی خود را به دست نیاورده است. همچنین تبصره ماده ۴۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری نیز بیان داشته «عدم رعایت تشریفات دادرسی موجب نقض رأی نیست»؛ بنابراین تشریفات آیین دادرسی کیفری خیلی هم از نظر قانونگذار مهم نبوده و الا عدم رعایت آن باید منتهی به نقض رأی می‌شد. یکی از موادی که به لحاظ عدم بسترسازی مناسب و کمبود امکانات زیرساختی لازم، ممکن است مورد بی‌توجهی قرار گیرد، تجویز استفاده از سامانه‌های رایانه‌ای و مخابراتی جهت انجام امور دادرسی الکترونیکی است که قانونگذار در ماده ۱۷۵ قانون آیین دادرسی کیفری به این مهم پرداخته است.

با الکترونیکی شدن دادرسی‌ها، یک مرحله دیگر به مراحل طولانی دادرسی اضافه شده است؛ بدین صورت که ابتدای امر شخص باید به دفاتر خدمات قضایی مراجعه و سپس دفتر خدمات قضایی دادخواست یا شکوائیه را به مراجع قضایی ارجاع و آن‌جا پرونده بررسی و در صورت لزوم، اخطار رفع نقص ارسال می‌شود که خود این‌ها دادرسی را تا رفع نقص و اقدام‌های لازم دیگر به تعویق می‌اندازد. (اسماعیلی؛ پورقهرمانی، ۱۳۹۸: ۴۹-۴۸) علاوه بر موارد مذکور، فرهنگ‌سازی، آموزش کاربران عادی و عادت آموزی متصدیان دادرسی هنوز چالش اصلی این راه است.

۲-۲-۲-۲- عدم دسترسی تمامی مردم به اینترنت

استفاده از سامانه‌های خدمات الکترونیک قضایی نیازمند داشتن دانش و اطلاعات کافی نسبت به رایانه و اینترنت است. آخرین آمارها نشان از تعداد شصت درصدی کاربران اینترنت در ایران می‌دهد اما چهل درصد کاربران در گروه سنی بیست تا بیست و نه

نتیجه‌گیری

فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی از دو جزء تشکیل شده است که یک جز آن فناوری اطلاعات (الکترونیک) است و جز دیگر آن رسیدگی‌های قضایی (دادرسی) است. انجام رسیدگی‌های قضایی اگر توسط ابزارهای الکترونیکی انجام شود و امکانات تکنولوژیک مانند صفحه‌ی نمایشگر، ضبط صوت، اینترنت و... بر آن اثرگذار باشد به معنای ورود فناوری اطلاعات در رسیدگی‌های قضایی است.

فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی به طور معناداری تأثیرگذار است و روش سنتی دادرسی و رسیدگی‌های قضایی را متحول نموده است که این اثرگذاری وابسته به زیرساخت فنی و حقوقی است. به هر اندازه که زیرساخت‌های فنی و حقوقی مهیا و پیاده‌سازی شده باشد به همان اندازه شاهد تحول در رسیدگی‌های قضایی و کاربرد فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی هستیم.

در قسمت بعدی به بررسی مزایا و چالش‌های فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی پرداخته شد و یافته‌های این بخش پاسخی به این سؤال است که فواید فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی در مقایسه با روش سنتی چیست؟ به لطف فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی محدودیت‌های زمانی و مکانی به طرز شگفت‌انگیزی کاهش یافته است. کاهش اطاله دادرسی، کاهش هزینه‌های سیستم دستگاه قضا، افزایش سرعت و کارایی در انجام امور، انسجام در مجموعه سیستم قضایی، افزایش ضریب امنیت از جمله دستاوردهای فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی است. با این حال به دلیل بی‌توجهی به برخی جزئیات از کارآمدی فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی کاسته شده است. اما با راهکارهایی به مانند تکمیل زیرساخت‌ها، برطرف کردن موانع، ارایه آموزش‌های لازم به عموم جامعه، تبلیغ و فرهنگ‌سازی با استفاده از رسانه‌های دسته جمعی، طراحی سیستم پاسخ‌گویی آنلاین سامانه، افزایش دفاتر خدمات قضایی برای ارائه بیشتر خدمات، زمینه را برای بهره‌برداری حداکثری از فناوری اطلاعات بر رسیدگی‌های قضایی فراهم نمود.

۱. ابهری، حمید (۱۳۹۷)، «ابلاغ الکترونیکی اوراق قضایی؛ مزایا و معایب»، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، شماره ۳، صفحات ۴۱۲-۴۰۱.
۲. اسماعیلی، اکبر؛ پورقهرمانی، بابک (۱۳۹۸)، «چالش‌های فراروی دادرسی الکترونیک در ایران»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی، شماره ۸۷، صفحات ۲۹-۵۹.
۳. افشارنیا، طیب؛ مبین، حجت (۱۳۸۹)، *اطاله دادرسی و توسعه قضایی*، تهران: انتشارات خرسندی.
۴. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۹۰)، *مبسوط در ترمینولوژی حقوق*، جلد اول، چاپ پنجم، تهران: انتشارات گنج دانش.
۵. زاهدی، عاطفه (۱۳۹۶)، *مجموعه قوانین کاربردی حقوقی - کیفری*، چاپ هشتم، تهران: انتشارات جنگل.
۶. زرکلام، ستار (۱۳۹۱)، «دادرسی‌های الکترونیکی؛ ضرورت‌ها، الزامات و چالش‌ها»، آموزه‌های حقوق کیفری، شماره ۳، صفحات ۱۵۰-۱۲۹.
۷. زاده حسین علیانی، زهرا؛ احمدی، احمد (۱۳۹۷)، «دادرسی الکترونیک در حقوق ایران؛ اهداف، مبانی و ویژگی‌ها»، فصلنامه تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری، شماره ۳۵، صفحات ۱۳۶-۱۱۷.
۸. شمس، عبدالله (۱۳۸۴)، *آیین دادرسی مدنی*، جلد دوم، چاپ هشتم، تهران: انتشارات دراک.
۹. فقیه آرام، بتول؛ ابراهیمی، زهرا؛ ضرغام، محسن (۱۳۹۵)، «آسیب‌های روانی - اجتماعی ناشی از به کارگیری تلفن همراه و اینترنت در میان دانشجویان»، فصلنامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، شماره ۲۳، صفحات ۱۳۰-۱۱۱.
۱۰. گلدوست جویباری، رجب؛ اکبری، جهاندار (۱۳۹۰)، «عوامل ساختاری اطاله دادرسی در مراجع کیفری»، مجله تحقیقات حقوقی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شمار ۵۴، صفحات ۳۲۰-۲۸۱.
۱۱. معین، محمد (۱۳۹۱)، *فرهنگ فارسی*، جلد دوم، چاپ بیست و هفتم، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۱۲. محسنی، حسن (۱۳۹۷)، «چالش‌های ابلاغ (سنتی، الکترونیک، سابقه و زبان)»، فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، شماره ۲، صفحات ۳۴۱-۳۲۱.
۱۳. محسنی، حسن؛ رضایی‌نژاد، همایون (۱۳۹۱)، «دادگستری و پیشرفت فناوری اطلاعات و ارتباطات»، مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، شماره ۲، صفحات ۱۴۲-۱۱۷.
۱۴. مهدی، صدیقه؛ کریمی، قوام (۱۳۹۴)، «بررسی نقش دفاتر خدمات الکترونیک قضایی در فرایند دادرسی عادلانه»، کنفرانس ملی چاروسوی علوم انسانی، ۵۴۷-۵۳۱.
۱۵. ناظری، امیرحسین (۱۳۹۴)، «بررسی تأثیر به‌کارگیری سیستم مدیریت پرونده قضایی (CMS) در بهبود فرآیند دادرسی کیفری»، کنفرانس ملی چاروسوی علوم انسانی، شماره ۱، ۲۶-۳.
۱۶. هاشمی، سیدرضا؛ یوسفی، یحیی (۱۳۹۴)، «بررسی تأثیر مکانیزه شدن نظام قضایی بر رضایت شغلی کارکنان و رضایت مندی ارباب رجوع در دادگستری کل استان کرمانشاه»، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۹۲، صفحات ۲۱۹-۲۰۰.

۱. Bueno, T. C. D.; Ribeiro, E. B. Q.; Hoeschl, H. C. *E-courts in Brazil: conceptual modeling for entirely electronic court process*. Booklet: ۱۸th Annual Conference of the British & Irish Law, Education and Technology Association - BILETA ۲۰۰۳.
۲. C.Lucas, Henry, *Information technology for management*, newyork, mc graw hill book co, ۱۹۹۴.
۳. Daintith, John, *a Dictionary of physics*, oxford university press, newyork, ۲۰۰۹.
۴. Dewtt, tood; garth, R. jones, "the role of information technology in organization: a review, model & assessment", journal of management, ۲۰۰۱.
۵. Davis, Gordon, *management information: conceptual foundations, structure and development*, newyork, mc graw hill book co, ۱۹۸۵.
۶. M, Fabri, F, Contini, *Judicial Electronic Data Interchange in Europe*, Applications, Policies and Trends, Bologna, Lo Scarabeo, ۲۰۰۳.
۷. Prakash, Setlur, *E Judiciary: a Step towards Modernization in Indian Legal System*, Bangalore, Journal of Education & Social Policy, ۲۰۱۴.

- ^ Stevenson, Angus, *oxford dictionary of english*, oxford university press, newyork, 2010.
9. Xu, R. Y, Sun, Q. G, & Si, W. *The Third Wave of Public Administration: The New Public Governance*, Canadian Social Science, 2010